

МАРУСЯ ЧУРАЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ДУХОВНОСТІ

І. П. Макаровський

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 57-23-90; e-mail: igp@nung.edu.ua*

У статті проаналізовано життя і творчість Марусі Чурай, визначено її місце і роль в українській духовній культурі.

Ключові слова: *Маруся Чурай, духовна культура, любов, зрада, патріотизм, гідність, політична свідомість, політичні пісні.*

Щасливий народ, що живе у правді, не створює собі ідолів, славить лише Бога одного та має Боже благословення. Тоді він матиме своїх праведників, які постійно підтримуватимуть його в певній духовній формі, а разом будуть налаштовувати на славі діла і добродійність. З цим пов'язана здатність народу творити за законом добра і краси, що, по-суті, становить основу його духовності. Яким народ бачить світ, як сприймає і відчуває його, які в процесі своєї творчої діяльності створює духовні цінності (ідеї, наукові теорії, художні образи, моральні норми і т.д.), як зберігає, поширює і користується ними у певний історичний період, як ставиться до духовних надбань інших народів? Відповідь на ці та інші запитання дають можливість збагнути сутність духовності народу, основи його духовної культури.

Щодо української духовності вона, як і кожна національна культура, має свої першоджерела. Вони простежуються в трипільській землеробській цивілізації, унікальному пісенному багатстві України (тільки зафіксованих 50 тисяч пісень. Тут ціла наша філософська, політична та економічна думка в піснях), її історії, далекій і близькій, безсмертному слові Т. Шевченка, І. Франка, М. Гоголя та інших корифеїв. Сила української нації – в її духовності, в збереженні своїх національних скарбів: мови, пісні, молитви, казки, життя святих і героїв, поезії, історії, армії, території, освіти, господарства тощо. Ось чому всі, хто прагнув нас знищити як націю, нищили, насамперед, наші національні скарби. Сьогодні, щоб вижити і зберегти своє гідне місце серед народів нашої планети, ми повинні навчитись творити все нові і нові матеріальні і духовні цінності, примножувати свої національні скарби.

Серед них – безцінна пісенна спадщина славнозвісної народної поезії і співачки Марусі Чурай, що жила і творила до і після часів визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького.

Образ цієї самобутньої української піснетворки змальовано у віршах, драмах і повістях багатьох українських письменників. Найвідомішими є балади Левка Боровиковського “Чарівниця” та Степана Руданського “Розмай”, драма Михайла Старицького “Ой, не ходи, Грицю”.

Ольга Кобилянська сюжет цієї пісні поклала в основу своєї повісті “У неділю рано зілля копала...”.

Сучасна видатна українська поетеса Ліна Костенко в своєму історичному романі у віршах “Маруся Чурай” відтворила духовну велич і красу української жіночої душі. Авторка говорила вустами свого персонажу – козака Івана Іскри про значущість Марусі Чурай наступне:

Ця дівчина – не просто так, Маруся.
Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа.
Коли в похід виходила батава –
її піснями плакала Полтава.

Що нам було потрібно на війні?
Шаблі, знамена і її пісні.

Звитяги наші, муки і руїни,
безсмертні будуть у її словах.
Вона ж була як голос України,
що клетотів у наших корогвах! [9,28]

Ім’я Марусі Чурай згадується і в багатьох наукових, довідкових виданнях. Так, у російському дореволюційному бібліографічному словнику М. Голіцина її названо імпровізаторкою українських пісень і однією з кращих співачок свого часу.

Отож прихилимо завісу історії і побачимо Марусю (Марину Гордіївну) Чурай. Народилась вона у Полтавському посаді в родині урядника Полтавського добровільно охочекомонного (добровільного кінного) козацького полку Гордія Чурая 1625 року. Їхній будинок стояв на березі річки Ворскла, неподалік місця, на якому 1650 року було засновано полтавський Хрестовоздвиженський монастир, що зберігся до нашого часу. Родина Чураїв була працелюбною, чесною і патріотичною, а тому полтавчани шанували та любили її. Гордій Чурай був на Січі, а також брав участь у військових походах. В одному з боїв після поразки козацьких військ разом з тогочасним гетьманом Павлюком (Бутою) та козацьким старшиною потрапив у полон до польських загарбників і був страчений у Варшаві в 1638 році. Про шанобливе і щире ставлення до безстрашного лицаря, його трагічної загибелі говорить і складена у народі пісня, котра постійно була в репертуарі кобзарів: “Орлику, сизий орлику, молодий Чураю! Ой забили ж тебе ляхи та в своєму краю”.

Після смерті Гордія Чурая його дружина Горпина залишилась удвох із дочкою. Пам’ятаючи про заслуги чоловіка, полтавчани оточили їх увагою і турботою. Значно сприяла цьому і рідкісна обдарованість молодої Чураївни – чарівної дівчини, яка мала чудовий голос і майстерно співала пісні, котрі сама складала з різних приводів.

Один із сучасників так описує її вроду: “Чорні очі її горіли, як вогонь у кришталевій лампаді, обличчя було біле, як віск, стан високий і прямий, як свічка, а голос... Ах, що то був за голос, такого дзвінкого і

солодкого співу не чули навіть від київських бурсаків”. Подібним є свідчення дослідника, письменника і журналіста О.А.Шкляревського (1837-1883р.), що бачив портрет легендарної співачки (на жаль втрачений) у письменника Григорія Квітки-Основ'яненка. Цей дослідник залишив нам словесний портрет Марусі Чурай: “Маруся була справжня красуня, і в суто малоросійському стилі: дрібненька (тобто невелика на

Ф.Матвієнко. Портрет легендарної піснярки М.Чурай (Полотно, Олія)

зріст, трохи худорлявенька, мініатюрно складена), струнка як струна, з маленьким, але рельєфно окресленим під тонкою сорочкою бюстиком, з маленькими ручками і ніженьками, з привітним виразом ласкавого, матового кольору, засмаглого личка, на якому виступав рум'янець, з карими очима під густими бровами і довгими віями...

Голівку дівчини покривало розкішне, чорне як смола волосся, заплетене іззаду в густу широку косу до колін. Чарівність дівчини довершував маленький ротик з білими, як перламутр зубками, закритий, мов червоний мак, рожевими губками... Але при цьому у Мару-сі було круте, трохи опукле, гладеньке, сухе чоло і трохи дугоподібний, енергійний, з горбинкою ніс” [16].

На підставі цих та інших описів сучасні українські художники Ф. Самусев, а також Ф. Матвієнко [8, 257] відтворили, кожен по своєму, портрет Марусі Чурай.

Ліна Костенко в згаданому романі у віршах зауважує контрастність краси Марусі Чурай на фоні передчуття смерті, котру готувала для неї полтавська Феміда:

І тільки якось страшно, не до речі,
на тлі тих хмар і зашморгу, була
ота голівка точена, ті плечі,
той гордий обрис чистого чола.

І в тиші смертній, вже такій, аж дивній,
коли вона цілує образок, –
на тій високій шиї лебединій
того намиста доброго разок. [9, 87]

Чарівність, життєрадісна вдача і обдарованість притягували до дівчини увагу парубків. Серед них вирізнявся, як свідчать перекази, реєстровий козак Полтавського полку Іван Іскра (Іскренко), який був сином відомого гетьмана Якова Іскри – Острянина (Остряниці). Богдан Хме-

льницький дуже цінував молодого козака, свого палкого прихильника, за чесність, безмежну відвагу, хоробрість і відданість своїй Вітчизні.

Іван Іскра був мовчазної і похмурої вдачі, але винятково правдивий і благородний. Свої почуття до Марусі Чурай приховував, бо знав, що вона любила іншого – Грицька Бобренка, сина хорунжого полтавського полку, красивого і видного хлопця. З Марусених пісень він постає перед нами як високий, з русявими кучерями й карими очима юнак.

Але за привабливою зовнішністю приховувалась його слабковільність і безхарактерність. На жаль, характеру справжнього козака він у собі не виробив. Повернувшись з походу, Грицько уникав зустрічі з Марусею. Але вона ж була йому вірною і нетерпляче чекала його. Та він, піддавшись умовлянням матері, зустрічався і невдовзі одружився, потай від коханої, з багачкою Галею (Ганною) Вишняківною, донькою головного осавула Федора Вишняка.

Маруся тяжко переживала зраду і лукавство Гриця. Пов'язані з ним свої страждання та журбу вона виливала в рядках пісень, і тоді, коли проводжала його в похід, і коли чекала повернення з походу, і коли молилася Богу за коханого [8]. Жура не чекала і не покидала її навіть і тоді, коли сусідоньки “розважали дівчиноньку”.

Грицеве одруження призвело Марусю до тяжкої хвороби. Дівчина попри сильний і вольовий характер пробувала накласти на себе руки: кинулась з греблі у Ворсклу, але була врятована І. Іскрою. Невдовзі Маруся зустрілась з Грицем і його молодю дружиною на вечорницях, влаштованих Марусиною приятелькою Маласею Барабашихою. Ця зустріч сколихнула палку натуру Марусі, так і Грицеве почуття кохання до неї. Вона знову полонила Гриця своєю чарівністю, і коли він прийшов до неї в її хату, здійснила свій план помсти – отруїла власноруч приготовленим для себе зіллям із кореня цикути.

За скоєний злочин Марусю ув'язнили в Острозі. Судове слідство тривало довго, і влітку 1652р. суд визнав її винною та засудив до смертної кари на шибениці. Вирок був скасований грамотою Богдана Хмельницького про помилування, котру за якусь мить до страти (закуту в кайдани, ледь живу дівчину втягли на поміст) встиг доставити полтавським суддям для публічного прочитання Іван Іскра. В грамоті були такі слова: “У розумі ніхто не губить, кого щиро любить. Отже, й карати без розуму не доводиться, а тому наказую зарахувати голову полтавського урядника Гордія Чурая, відрубану ворогами нашими, за голову його дочки Марини Чурай, в пам'ять героїчної загибелі батька і заради чудових пісень, що вона їх складала”.

Суть гетьманського універсалу яскраво відтворила силою свого політичного таланту Ліна Костенко:

Про наші битви – на папері голо.
Лише в піснях вогонь отой пашить.
Таку співачку, покарать на горло, –
та це ж не що, а пісню задушить.

.....

–“За ті пісні, що їх вона складала,
за те страждання, що вона страждала,
за батька, що розп’ятий у Варшаві,
а не схилив перед ворогами чола, –
не вистачило б городу Полтаві,
щоб і вона ще страчена була!
Тож відпустити дівчину негайно
і скасувати вирока того.” [9, 88-89].

Так і на цей раз Іван Іскра, дізнавшись про засудження коханої, негайно подався до Богдана Хмельницького і, користуючись його прихильністю, врятував Марусю від смерті. Своєю вірною дружбою він скрашував останні роки її життя. Зворушують нас прощальні слова Марусі Чурай, звернені до нього. В уяві Ліни Костенко вони звучать правдоподібно – так:

“Прощай Іване, найвірніший друже,
шляхетна іскро вічного вогню!” [9, 145].

Останній період Марусі Чурай тлумачиться по-різному. За однією версією, після помилування вона дуже страждала, ходила на прощу до Києва, а, повернувшись додому, рано померла від надмірних переживань і сухот. За іншою версією, Маруся пішла з дому назавжди й померла в якомусь монастирі в Росії.

Як би там не було, але Маруся Чурай залишила нам безцінну пісенну спадщину. Найвідоміші її пісні: “Болить моя головонька”, “Війте вітри, війте буйні”, “Гей, ти, молоденький, голубе сивенький”, “Грицю, Грицю до роботи”, “Котилися вози з гори”, “Летіла галка через балку”, “Засвіт встали козаченьки”, “Зелененький барвіночку”, “На городі верба рясна”, “Ой Боже ж мій Боже, милий покидає”, “Ой, не ходи, Грицю”, “Прилетіла зозуленька”, “Хилилися густі лози”, “Сидить голуб на березі”, “Чи ти, милий, пилом припав, чи метелицею”, “Шумить, гуде дібровонька” та інші.

Ці пісні досі живуть в народі й користуються великою любов’ю і популярністю. В них особистісне переплітається із загальнонародними болями, смутком і радостями. Це, власне, і дало Миколі Гоголю підставу стверджувати, що українські пісні – це “живая, говорящая, звучащая о прошедшем летопись” [6].

І далі: “В этом отношении песня для Малороссии – всё: и поэзия, и история, и отцовская могила. Кто не проникнул в них глубоко, тот ничего не узнает о прошедшем быте этой цветущей части России” [6, 61]. Безперечно, літописи, наукові трактати і таке інше дають нам можливість пізнати історію, а пісні – не лише пізнати, але і відчуті її, відчуті дух тієї чи іншої епохи, стихію характеру народу, його соціальні та політичні уподобання.

В цьому я вже вкотре переконувався, коли пропонував своїм студентам углиблюватися в зміст скарбів нашої пісенної спадщини. Мене приємно вражало те, що вони далеко охочіше усі завдання, які я давав

їм в світлі політології, зокрема дотично особистості та пісенної творчості Марусі Чурай, ніж завдання з добре відпрацьованої і висвітленої політичної проблематики, де можливості розкриття свого творчого потенціалу були для них меншими. На цьому ґрунті розгортались дискусії. Від Грицевої зради Марусі Чурай переходили до проблем зради державі, а потім – до зради Батьківщині. Виникало питання: зрада категорія етики, чи політології? Зрадників карати, чи ні? Яке місце посідає зрада в сучасному політичному житті України?

Дискутуючи, студенти прийшли до висновку, що не так важливо, була Маруся Чурай історичною, чи легендарною особою, важливим є те, що її пам'ятає і любить народ, її пісні стали народними, їх співають і нині. Пісня – це органічна частина нашої національної субстанції. Над Україною в усі тяжкі часи завжди лунала пісня: в поле йшли – співали, на кладці прали – співали, у млинах – співали, у хатах – співали, в походах – співали. Співали і в горі, і в радості. А тепер село мовчить, бо більшість пісень, що лунає в ефірі ніхто не підхопить. Тож повертаймося до своїх справжніх національних скарбів й більше співаймо.

І нас радує така налаштованість студентської молоді.

Спілкування подумки з Марусею Чурай освітлювало мені і моїм студентам страдницький і разом героїчний і історичний шлях, яким мужньо, гордо і красиво крокували наші предки у безвість віків. Ця легендарна піснетворця витончувала наші естетичні почуття, висвіжувала наші духовні сили та очищувала нашу політичну свідомість, духовно споріднювала нас з Іваном Котляревським, Михайлом Старицьким, Степаном Руданським, Ольгою Кобилянською, Ліною Костенко та іншими великими діячами її таланту.

Ми відчували, що Маруся Чурай втілювала в собі кращі моральні риси нашого народу, його найвищі духовні злети. Вона полонила нас справжнім благородством, вірністю, духовною красою, великим даром любові, чистотою, мудрістю, є, і надалі буде, однією з вартових України. Все це зайвий раз переконує нас в тому, що пора вже включити творчість Марусі Чурай до навчальних програм як культурології, так і політології.

Література:

1. Бажан М. Поема про кохання і безсмертя: Про роман у віршах “Маруся Чурай” Л.Костенко / М. Бажан // В кн.: Наука і культура. Україна. 1980. – К., 1981. – С. 333-335.
2. Богачевська М. Дума України – жіночого роду / М. Богачевська. – К.: Воскресіння, 1993. – 110 с.
3. Бокий І. Чолом сягати неба: [Рецензія на історичний роман у віршах “Маруся Чурай”] / І. Бокий // Молода Україна. – С. 981. – 7 лют.
4. Боровиковський Л. Чарівниця: [Балада] / Левко Боровиковський // Твори. – К.: Дніпро, 1980. – С. 7-13.
5. Генік С. Чурай Маруся. 150 видатних українок / Степан Генік. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 214-215.

6. Гоголь Н.В. О малороссийских песнях / Н.В. Гоголь // Собр. соч. в четырех томах. – М.: Правда, 1968. – Т. IV. – С. 60-67.
7. Загурская Э. Легенды о Марусе Чурай: Правда и вымыслы об укр. нар. поэтессе / Э. Загурская // День. – 2006. – 16дек.(№221). – С.6
8. Закувала зозуленька: Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – 510 с.
9. Костенко Л. Маруся Чурай (історичний роман у віршах) / Ліна Костенко. Олександр Олесь. Василь Симоненко. Василь Стус // Поезія. 2-ге вид., доп. – К.: Наукова думка, 1999. – 272 с.
10. Максимович М.О. О малороссийских народных песнях / М.О.Максимович; Уклад., коротка біогр.та комент. П.Г. Маркова // Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – К.: Вища школа, 2004. – 503 с. – рос.-С. 454-469.
11. Мариняк Р.С. Світоглядні моделі людини XVII століття у романі Л.Костенко “Маруся Чурай” / Р.С. Мариняк // Вчені записки Харківського гуманітарного ун-ту “Народна українська академія”. – 2004. – Т.10. – С. 359-370.
12. Слоньовська О. “Найтяжча кара звалася життям...”; До вивчення роману у віршах Ліни Костенко “Маруся Чурай” / О. Слоньовська // Дивослово. – 1996. – №8. – С. 22-28.
13. Таран Л.В. Пізнати себе в історії: “Маруся Чурай” Ліни Костенко – роман про соціалізацію особистості / Л.В. Таран // Енергія пошуку. – К.: 1988. – С. 85-112.
14. Хороб С.І. Це голос наш. Це пісня. Це душа. (“Маруся Чурай” Ліни Костенко) / С.І. Хороб // Літературно-мистецькі знаки життя [Текст]: Літературознавчі та театрознавчі статі, дослідження і публіцистика. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 342-349
15. Шаховський А. Маруся, малороссийская Сафо / А.Шаховський // Сто русских литераторов. – СПб., 1839. – Т.1. – С. 271-273.(рос.)
16. Шклярєвський А. Маруся Чурай / А. Шклярєвський // Пчела. – СПб., 1877. – №45. – С. 45, С. 711-712.(рос.)

Стаття надійшла до редакційної колегії 23.12.2010 р.

Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Мандриком Я.І.

MARUSYA CHURAI IN UKRAINIAN SPIRITUALITY

I. P. Makarovskyy

Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas;

76019, Ivano-Frankivs'k, st. Carpats'ka, 15;

ph. +380 (342) 57-23-90; e-mail: igp@nung.edu.ua

The article investigates the life and work of Marusya Churai, its prominent place and role in the Ukrainian spiritual culture.

Key words: *Marusya Churai, spiritual culture, love, betrayal, patriotism, dignity, political consciousness, political songs.*